

Oktabr, 2024-yil

KONFERENSIYA TO'PLAMI

**MILLIY TARAQQIYOT
STRATEGIYASI: O'ZBEKISTONDA
KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH
MASALALARI VA XALQARO
TAJRIBALAR TAHLILI**

ilmiy-amaliy konferensiya

IJTIMOY YO'NALTIRILGAN BOZOR IQTISODIYOTI MODELLARI VA BIZNES YURITISH FAOLIYATINING O'ZIGA XOS MEZONLARI

Muallif: Sultonov Bobomurod Tursinboyevich ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti¹, Doktorant ¹

E-mail: murodsultanov084@gmail.com¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13923601>

ANNOTATSIYA

Mazkur mavzu doirasida ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti modellari va ularning biznes yuritish faoliyatidagi o'ziga xos mezonlari ko'rib chiqiladi. Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti modeli bozor va davlat aralashmasiga asoslangan bo'lib, asosiy maqsadi aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bilan birga bozor tamoyillarini saqlashdir. Ushbu modelda davlat bozor mexanizmlarini nazorat qilish bilan birga, ijtimoiy tenglik, sog'liqni saqlash, ta'lim, bandlik kabi sohalarni rivojlantirishga e'tibor qaratadi. Biznes yuritish faoliyatining o'ziga xos mezonlari sifatida korporativ ijtimoiy mas'uliyat, ekologik barqarorlik, aholi farovonligiga yo'naltirilgan strategiyalar va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik kabilar ajralib turadi. Ushbu mezonlar ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti sharoitida biznesning nafaqat iqtisodiy foyda olishga intilishiga, balki keng jamoatchilik manfaatlarini hisobga olishiga urg'u beradi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti, biznes yuritish faoliyati, korporativ ijtimoiy mas'uliyat, davlat tartibga soluvi, ekologik barqarorlik, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy tenglik, aholi farovonligi, bozor tamoyillari, davlat va bozor hamkorligi

KIRISH

Hozirgi davrda ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotining qator modellari mavjud bo'lib, ular bir-birlaridan farqlanadi. Albatta, bu farqlar biznes yuritish faoliyati bilan bog'liq.

1. **Amerikacha yoki liberal model** (AQSH, Kanada, Buyuk Britaniya). uning asosini davlat mulki salmog'ining kichikligi va bozor sub'yektlarining to'la erkinligi sharoitida iqtisodiyotni tartibga solishning bozor mexanizmi amal etishi tashkil qiladi. Bu modelda yalpi milliy maxsulot hajmida davlat harajatlarining ulushi nisbatan katta emas. Masalan, AQSHda bu taxminan 30,0 foizni tashkil etadi. Shu bilan birga tadbirkorlik faoliyatining yuqoriligi va keskin raqobat qo'shimcha qiymat miqdorini sezilarli darajada oshiradi.

2. **Yapon modeli.** Ushbu model Yaponiya tarixiy an'analri - millat manfaatlarining shaxsiy manfaatlaridan ustunligi, xodimlarning intizomligi va mas'uliyati, yangilikka intilishiga asoslangan. Bu xislatlar mahsulotlar tanarxini arzonlashtirish, yuqori sifatligini ta'minlash hisobiga ularning jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Shuningdek, yapon modeli uchun milliy iqtisodiyotning asosiy yo'nalishlariga davlat ta'sirining yuqori darajasi, 5 yillik istiqbol rejalarini belgilash ham xos. Ijtimoiy sohada esa

davlat ijtimoiy tengsizlikka qarshi kurash olib boradi, fuqarolar kasal bo'lganlarida, ishsiz qolganlarida va pensiyaga chiqqanlarida ularning ijtimoiy huquqlariga rioya etilishi ustidan nazorat qilad. Xodimlarning ijtimoiy muammolarini hal etish ish beruvchilar zimmasida bo'ladi.

3. **Nemis yoki qit'a modeli** (Germaniya, Avstriya, Shveysariya, qisman Fransiya). Bu model quyidagi xususiyatlarga ega:

- * davlat mulki salmog'ining yuqoriligi;
- * davlatning iqtisodiyotga kuchli ta'sir ko'rsatishi, bu ayniqsa, ijtimoiy muammolarni hal etishda yaqqol namoyon bo'ladi;
- * xodimlar ish haqi o'rtasidagi tafovutning katta emasligi;
- * banklarning iqtisodiyotdagi hal qiluvchi roli, Markaziy bankka to'la muxtoriyat berilganligi.

4. **Shved yoki Skandinavi modeli** (Shvesiya, Daniya, Norvegiya va Finlyandiya). iqtisodiyotning ijtimoiy yo'naltirilganligi, mulkiy tengsizlikni kamaytirishga intilish, aholining kam ta'minlangan toifalari to'g'risida g'amxo'rlik qilish ushbu modelning asosiy xususiyatlari hisoblanadi. Soliqqa tortish me'yoring yuqoriligi davlatga salmoqli moliyaviy resurslarga ega bo'lish va ularni ijtimoiy muammolarni hal etishga yo'naltirish imkonini beradi. Shu tufayli bu davlatlarda ishsizlik darajasi juda past, aholi daromadlari bir-biridan jiddiy farq qilmaydi.

Avvalo biznes (ing. Busines - ish, mashg'ulot) - daromad keltiradigan, foyda olish maqsadlari ko'zlangan va qonunlarga xilof bo'lmagan har qanday tashkiliy, xo'jalik faoliyati; tijorat; ishbilarmonlik. Biznes, xo'jalik yuritish ko'lamiga qarab, yirik, o'rta va kichik turlarga bo'linadi[1].

"**Biznes**" - so'zi inglizcha so'z bo'lib, u tadbirkorlik faoliyati yoki boshqacha so'z bilan aytganda kishilarni foyda olishga qaratilgan tadbirkorlik faoliyatidir. Tadbirkorlik sohasida biznes foyda beradigan iqtisodiy faoliyat bo'lib, ushbu faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslar biznesmen sifatida mamlakat iqtisodiyotini mustahkamlashga, yalpi ichki mahsulot (YAIM)ning ko'payishiga, aholi farovonligining oshishiga xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib tadbirkorga quyidagicha ta'rif berish mumkin: Tadbirkor - o'zida ma'lum bir miqdorda moliyaviy mablag'ni tavakkal qilgan holda bozorga yangi g'oya, mahsulot, xizmat va ishlar bilan kirib boruvchi ishbilarmon shaxsdir.

Tadbirkorlik va biznes tushunchalari mazmunan bir-biriga yaqin. U ishbilarmonlikdan kelib chiqqan munosabat bo'lib, biron bir unumli ish, faoliyat bilan bog'liqlikni anglatadi[1]. Biznes bilan bog'liq shaxs biznesmen deyiladi. Biznes - bu so'z inglizchadan olingan, biznes - ish, men - odam degan ma'noni anglatadi. Biznes - tadbirkorlik, iqtisodiy kategoriya bo'lib, xo'jalik yuritish usuli, iqtisodiy fikrlash turidir. Avvalo, biznesni - tadbirkorlikning iqtisodiy ob'yekt va sub'yektlardan boshlanishini o'rganish kerak. Tadbirkorlik yakka, guruh va jamoa holda yuz berishi mumkin, faoliyatlari biznes mazmuniga mos bo'lishi kerak. Umuman, biznes bilan shug'ullanadiganlarni olsak, bu davlat, jamoa va xususiy korxonalar, tashkilotlardir. Biznesmen (tadbirkor) so'zi birinchi marta Angliya iqtisodiyotida XVIII asrda paydo bo'lib, u "mulk-egasi" degan ma'noni bildiradi[2].

Haqiqiy biznes hisob-kitoblar va ish haqi kabi narsalar bilan shug'ullanishiga to'g'ri keladi. Haqiqiy biznes mavjudligining birinchi kunidanoq foyda haqida o'ylaydi. Haqiqiy biznes: "Hammasi yaxshi, biz axir startapmiz", - began bahona ortiga jiddiy muammolarni yashirmaydi. O'zingizni haqiqiy biznesmen kabi tuting, shunda muvaffaqiyatga erishishingiz uchun ko'proq imkoniyatga ega bo'lasiz[3].

Tadqiqotchi F.Odilov ijtimoiy sohani moliyalashtirish uchun byudjet mablag'laridan foydalanishda quyidagilarga e'tibor qaratishni tavsiya etadi[4].

Birinchidan, mamlakatimizda ijtimoiy soha xarajatlarini byudjetdan moliyalashtirishda byudjet mablag'laridan samarali foydalanishni tashkil etish, ijtimoiy sohani har bir tarmog'i bo'yicha dastlabki, joriy va so'nggi (navbatdagi) nazoratlarni davriy almashtirish ishlarini olib borish lozim.

Ikkinchidan, mamlakatimizda ijtimoiy soha xarajatlarini samarali boshqarish, byudjet tashkilotlarini byudjetdan oladigan mablag'lari ulushini kamaytirish maqsadida, byudjet tashkilotlarining faoliyat turidan kelib chiqib, byudjetdan tashqari mablag'lari turmushining nazoratini amalga oshirishga xizmat qiladigan va tartibga soladigan qonuniy-huquqiy ishlab chiqish lozim[5].

Ijtimoiy soha - jamiyat rivojlanishi uchun zarur bo'lgan sohalardan biridir. Mazkur soha nafaqat alohida guruhlar, barcha kishilar, balki, jamiyat manfaatlarini ifoda etadi[6]. "Kishilarning har kungi turmush tarzi, hatto ularning taqdiri ham mazkur sohaga bog'liq"[7].

"Ijtimoiy soha tizimi - bir-biri bilan bevosita bog'liq bo'lgan va odamlarning turmush darajasi, farovonligi va ehtiyojlarini belgilovchi tarmoqlar, muassasalar, tashkilotlar majmuasidir"[8]. "Tizim" deganda funksional vujudga keluvchi, ma'lum vazifalarni bajarish uchun o'zaro bog'langan va o'zaro ta'sir qiluvchi elementlarning tartibga keltirilgan majmui tushuniladi [9]. Tizim shunday tashkil qilinishi kerakki, u o'zining o'zgaruvchan muhitda barqarorligini va rivojlanishi hamda aniqlangan maqsadga erishilishini ta'minlashi kerak.

Davlatimiz rahbari 2021 yildan buyon har yili avgust oyida tadbirkorlar bilan ochiq muloqot o'tkazib, biznes vakillarida yechimini kutayotgan, yig'ilib qolgan muammolarni tinglab boradi. Shu asosda tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish, yangi loyihalarni amalga oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish, sohani rivojlantirishga to'siq bo'layotdan muammolarni bartaraf etish bo'yicha muhim tashabbuslar ilgari surildi [10].

"Tadbirkorlardan davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash maqsadida 80 dan ortiq subsidiyalar joriy etildi. O'tgan davrda ularga 2,3 trillion so'm ajratildi. Lekin maktabgacha ta'lim, xalq ta'limi, muqobil energetika, baliqchilik, parrandachilik, qorako'lchilik kabi 10 dan ziyod sohalarda subsidiyalar ishlamayapti... (36)"

Ayniqsa, kichik tadbirkorlik sub'yektlarini qo'llab quvvatlash hamda ishbilarmonlik muhitini sifat jihatdan yaxshilash bo'yicha qabul qilingan qaror va farmonlar, shuningdek, sohaga berilayotgan katta e'tibor natijasida 1919-2024 yillarning yanvar-iyun oylari davomida jami 290,6 mingta kichik korxonalar va mikrofirmalar yangidan ochildi [11].

Oliy Majlis Senatining 55-yalpi majlisida (2024 yil avgust) "Tadbirkorlik kodeksi" qabul qilinib senatorlar tomonidan bir ovozdan ma'qullandi. Unda 100 dan ortiq qonunchilik hujjatlari, jumladan, 9 ta qonun unifikatsiya etildi. Xususan, tadbirkorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilishning yagona yaxlit va tizimli yondashuv joriy etildi.

“Kichik”, “o’rta” va “yirik” biznes mezonlari orqali tadbirkorlik sub’yektlari toifalashtirildi. Tadbirkorlikning asosiy prinsiplari ishlab chiqildi. Ular tadbirkorlik faoliyati erkinligi va kafolatlarini ta’minlash maqsadida qonuniylik, tadbirkorlik erkinligi, sub’yektlar tengligi, halol raqobat, vijdonlilik prezumpsiyasi, korrupsiyadan xoli bo’lish kabi asosiy prinsiplar mustahkamlandi.

Tadbirkorlik faoliyatiga aralashuvlarni kamaytirish maqsadida 38 ta davlat organining 147 ta nazorat funksiyasi va Biznes-ombudsmanni habardor etish tartibida o’tkaziladigan 20 turdagi tekshiruvlar ro’yxatlari kodeksning ilovasida qayd etildi. Subsidiyalar Prezident qarori bilan joriy etilib, “yagona darcha” prinsipi asosida yagona interaktiv davlat xizmatlari portali ajratilishi bayon qilindi. Kodeksda ijtimoiy tadbirkorlik, ijtimoiy korxonalar, aholining ehtiyojmand qatlamlari ro’yxati va ularni, jumladan, nogironligi bo’lgan shaxslarni qo’llab-quvvatlash mexanizmlari ishlab chiqildi. Davlat korxonalariga raqobatni cheklovchi to’g’ridan-to’g’ri soliq, bojxona va boshqa turdagi imtiyoz va preferensiyalar berish taqiqlandi.

Professor T.M. Ziyayevning ta’rifiga ko’ra ijtimoiy soha iqtisodiyotining o’ziga xosligi quyidagi mezonlar bilan xarakterlanadi:

1. O’ziga xos iqtisodiy qonuniyatga ega: ularning qiymati bo’lmaydi, chunki qiymat yaratish uchun moddiy ne’matlar barpo etilmaydi, aksincha xizmat ko’rsatiladi.
2. Albatta, xizmat ko’rsatish sohalari mehnati moddiy ishlab chiqarish sohalari mehnatidan alohida tomonlari bilan farq qiladi. Bu sohalarda xodimlari alohida odamlar bilan muloqotda bo’ladilar, har xil toifadagi va har xil dildagi odamlarning so’rovlariga javob beradilar. Bu esa xodimlardan yuksak sifatli kasb mahoratini talab etadi.
3. Ijtimoiy sohani joylashtirishda tabiat omili moddiy ishlab chiqarish sohasini joylashtirishdagi kabi ahamiyatga ega emas. Xizmat ko’rsatish sohasining asosiy ishlab chiqarish fondlari moddiy ishlab chiqarish mehnat vositalariga tashqi ko’rinishdan o’xshashi mumkin. Iqtisodiy mohiyati esa bir-biriga o’xshamaydi. Chunki, moddiy ishlab chiqarishda mehnat vositalari o’z qiymatini ishlab chiqarilayotgan mahsulotga asta-sekin o’tkaza boradi. Natijada ijtimoiy sohada iste’mol natijasida mehnat vositalari o’z qiymatini yo’qotadi va moddiy ishlab chiqarish sohalari tomonidan yaratilgan milliy daromad hisobiga ular qayta tiklanadi.
4. Xizmat ko’rsatish sohalari mehnatining faqat oz miqdori mexanizatsiyalashtiriladi va avtomatlashtiradi. Shuning uchun ham ijtimoiy soha moddiy ishlab chiqarish sohasidan mehnat sig’imini ko’pligi bilan farq qiladi. Ijtimoiy sohada mehnat hajmini kengaytirish va xizmat ko’rsatish sifatini oshirish asosan mehnat resurslari sonini ko’paytirish mehnat hamda boshqarishni tashkil qilishning taraqqiylashgan usullarini qo’llash orqali amalga oshiriladi.
5. Xizmat iste’mol predmeti hisoblanadi. Mamlakatimizda xizmat ko’rsatish sohasining xizmati asosan bepul ko’rsatiladi. Bozor iqtisodiyotiga o’tish jarayonida respublikamizda ijtimoiy sohada ma’lum xizmat turlari pullik ko’rinishda amalga oshirilmoqda, lekin bunday xizmat ko’rsatishda ham ma’lum doiradagi ijtimoiy muhofazaga muxtoj toifadagi odamlarga ma’lum

yengilliklar berilmoqda. Bepul xizmat bu ijtimoiy sohaning ijtimoiy madaniy (ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va h.k.) sohalari xizmatidir. Bu xizmat turlarining rivojlanishi umumiy iste'mol jamg'armalari hisobidan olib boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Abdullayev A, Muftaydinov Q., Aybetov X. kichik biznesni boshqarish. -T.: "Moliya" nashriyoti, 2003.-6 b.

O'zbek tilining izohli lug'ati. 1-jild.-T.: "O'zbekiston" nashriyoti, 2020.-255 b.

Frayd Djeyson, Xensson, Devid Xaynemayer. Rework: Xurofotlardan xoli biznes. -T.: "Zukko Kitobxon" nashriyoti, 2022.- 46 b.

Ijtimoiy soha xarajatlarini byudjetdan moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari // Biznes ekspert ilmiy jurnali. 2017.-№4(112). elektron manzil: <http://www.biznesdaily.uz/ri/birjaexpert/47841-ijtimoiy-soha-xarajatlarini-byudjetdan-moliyalashtirishning-o'ziga-xos-xususiyatlari>.

Rahmonov D.A., Sherov A.U. O'zbekistonda byudjet siyosati: nazariya va amaliyot. Monografiya. -T.: "Innovation rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2020.-65-66 b.

Faxrutdinova Ye.V. rol sosialnoy sferi i sosialnoy politiki v obespechenii ustoychivogo sosialno-ekonomicheskogo razvitiya straki. // Ekonomicheskkiye nauki. -M.: 2029. №8(57)-7 s.

Akonyan G.A. Aktualnyye finansovyye problemy sosialnoy sferi. «Mejdunarodnyy studencheskiy nauchnyy vestnik. Elektronnyy nauchnyy jurnal. Moskva: 2016.-№5 may.

Funk Ya. Predprinimatelskaya deyatel'nost organizatsiy, finansiruyemykh iz byudjeta // Glavnqy buxgalter. Byudjetnqe organizatsii. 2003. №4 70-74 s.

Raxmonov D., Po'latov A., YeVa Viyetsma. O'zbekistonda Oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirishni ilg'or tajribalar asosida takomillashtirish // <http://www.btajournals.uz> 2017 №6 yanvar.

Mustafoqulov Sh. Yangi O'zbekiston ishbilarmonlar uchun qulay, iqtisodiyoti baquvat va farovon mamlakatga aylanmoqda // "Xalq so'zi", 2024 yil 16 avgust, №163 (8788).

Tursunov Q. soha himoyasi yo'lidagi muhim hujjat // "Xalq so'zi", 2024 yil 22 avgust, № 169(8792).

Amonboev, M. (2020). Teoriya rinochnogo infrastruktura. Arxiv nauchnykh issledovaniy, 33(1). <https://ejournal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/3252> izvlecheno ot Drugiye formaty bibliograficheskix ssylok

Egamnazarov, K., And M. Amonboev. "Development of the Area is an Attractive place for adventure and Tourism lovers: A case of Chimgan." UZBEKISTAN. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali (2022).